

Получена: 24 Апреля 2024 / Принята: 15 Сентября 2024 / Опубликовано online: 30 Декабря 2024

DOI 10.34689/SH.2024.26.6.022

ӘЖ 61:378

ЖАЛПЫ ОРТА БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ГИГИЕНАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ. ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ.

Ұлпан Е. Қуандық¹, <https://orcid.org/0000-0002-3849-6107>

Алуа О. Омарова¹, <https://orcid.org/0000-0002-2087-3824>

¹ «Қарағанды медицина университеті» КеАҚ, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы.

Кіріспе. Мектеп оқушыларының тиісті гигиеналық білімдері мен дағдылары балалар арасында жұқпалы аурулардың деңгейін төмендету үшін өте маңызды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, балалар ересектермен салыстырғанда қауіп факторларына осал, осы осалдыққа байланысты мектептерде тиісті сумен жабдықтау, санитария және гигиена қызметтерінің болуы ерекше маңызға ие. Мектеп ортасындағы су, санитария және гигиена қызметтерінің жеткіліксіздігі денсаулық сақтау және білім беру нәтижелеріне тікелей немесе жанама әсер етеді.

Мектептер су, санитария және гигиенаға қатысты білім мен өмірлік дағдыларды үйретуде маңызды рөл атқарады. Алайда, көптеген зерттеулер көрсеткендей, мектептерінде гигиена және гигиеналық құралдарды ұстау бойынша оқу материалдарының болуы және қол жетімділігі, балалардың бейімділік факторларымен, гигиеналық құралдарды пайдалану мен қызмет көрсетуге деген білімі мен көзқарасымен байланысты болды. Себебі балаларға мектеп бағдарламасында өмірлік дағдыларды үйретуге күшейту мен көзқарас жетіспеген. Сондықтан осы жұмыста жалпы орта білім беру мекемелері жағдайында оқушылардың гигиеналық мәдениетін зерттеуге арналған әдебиеттерге шолу жүргізілді.

Мақсаты: Оқушылардың денсаулығын сақтау және нығайту, сонымен қатар олардың гигиеналық дағдыларын қалыптастыру саласындағы жалпы орта білім беру мекемелері қызметінің халықаралық және отандық тәжірибелеріне талдау жүргізу.

Іздеу стратегиясы: Әдебиеттерге шолуды жүргізу үшін UpToDate, BMJ, PubMed, Scopus, Wiley, Medline, Web of science, Cyberleninka, Google Scholar сияқты бірқатар дерекқорларда мұқият дереккөзді іздеу жүргізілді. Зерттеу 2017-2023 жылдар аралығында ағылшын тілінде жарияланған жарияланымдары мен Қазақстан Республикасы халқының денсаулығы және денсаулық сақтау ұйымдарының қызметі туралы жыл сайынғы статистикалық жинақтарын қамтыды.

Нәтижелер мен қорытынды. Біз жүргізген әдебиеттік шолу барысында, мектеп оқушыларының әр түрлі араласудың жиынтығының нәтижесінде: жалпы орта білім беру мекемелер, оқу бағдарламалар, ата-ана, қоршаған орта, әлеуметтік жағдай, гигиеналық құралдардың болуы және тағы басқа факторлардың әсері дұрыс гигиеналық дағдыларын қалыптастыру үшін маңызды рөл атқаратынына көз жеткіздік. Осылайша, жалпы орта білім беру мекемелерінің оқушылардың денсаулығын сақтау және нығайту, олардың гигиеналық дағдыларын қалыптастыру, гигиеналық білімді, оқушылар арасындағы қарым-қатынас пен мінез-құлықты өлшеу, денсаулықты нығайту саласындағы ұсынымдар, оқу бағдарламалары мен факультативтік курстардың материалдары өз кезегінде білімді жақсартуға, қате түсініктерді түзетуге, дұрыс көзқарасты қалыптастыруға және мінез-құлықты нығайтуға, сондай-ақ паразиттік немесе жұқпалы аурулардың алдын алуға бағытталған бағдарламаларды әзірлеудің бастамасы болып табылады.

Түйінді сөздер: білім, қарым қатынас, мінез құлық, гигиеналық дағдылар.

Summary

HYGIENIC CULTURE OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS. LITERATURE REVIEW.

Ulpan E. Kuandyk¹, <https://orcid.org/0000-0002-3849-6107>

Alua O. Omarova¹, <https://orcid.org/0000-0002-2087-3824>

¹ NJSC «Karaganda Medical University», Karaganda, Republic of Kazakhstan.

Introduction. Appropriate hygiene knowledge and skills of schoolchildren are crucial for reducing the incidence of infectious diseases among children. According to the World Health Organization, children are more vulnerable to risk factors than adults, and because of this vulnerability, the availability of appropriate water, sanitation and hygiene services in schools is of particular importance. Inadequate water, sanitation and hygiene services in the school environment directly or indirectly affect health and education outcomes.

Schools play an important role in teaching knowledge and life skills related to water, sanitation and hygiene. However, numerous studies have shown that the availability and accessibility of educational materials on hygiene and the maintenance

of hygiene products in their schools were associated with predisposing factors in children, their knowledge and attitude to the use and maintenance of hygiene products. This is due to the fact that children lacked reinforcement and an approach to learning life skills in the school curriculum. Therefore, conducting a literature review on the topic planned in this work is an urgent scientific direction.

Aim: to analyze the international and domestic experience of secondary educational institutions in the field of preserving and strengthening the health of students, as well as the formation of their hygiene skills.

Search strategy: to conduct a literature review, a thorough search of sources was conducted in a number of databases, such as UpToDate, BMJ, PubMed, Scopus, Wiley, Medline, Web of science, Cyberleninka, Google Scholar. This search included studies in English published over 6 years (2017-2023), and annual statistical collections on the health of the population and the activities of healthcare organizations in the Republic of Kazakhstan.

Results and conclusions. In our literature review, we have seen that as a result of a combination of various interventions in schoolchildren: institutions of general secondary education, curricula, parenting, environment, social situation, availability of hygiene products and other factors play an important role in the formation of proper hygiene skills. Thus, as the international and domestic experience of general secondary education institutions in the field of protecting and strengthening the health of students, the formation of their hygienic skills, the measurement of hygienic knowledge, communication and behavior among students, recommendations in the field of health promotion, curricula and materials of elective courses, in turn, are the beginning for the development of programs, aimed at improving knowledge, correcting misconceptions, forming the right attitude and consolidating behavior, as well as the prevention of parasitic or infectious diseases.

Keywords: *knowledge, sociability, behavior, hygiene skills.*

Резюме

ГИГИЕНИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ. ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР.

Ұлпан Е. Куандық¹, <https://orcid.org/0000-0002-3849-6107>

Алуа О. Омарова¹, <https://orcid.org/0000-0002-2087-3824>

¹ НАО «Медицинский университет Караганды», г. Караганда, Республика Казахстан

Введение. Соответствующие гигиенические знания и навыки школьников имеют решающее значение для снижения уровня инфекционных заболеваний среди детей. По данным Всемирной организации здравоохранения, дети более уязвимы к факторам риска по сравнению со взрослыми, из-за этой уязвимости особое значение имеет наличие соответствующих служб водоснабжения, санитарии и гигиены в школах. Неадекватные услуги по водоснабжению, санитарии и гигиене в школьной среде прямо или косвенно влияют на результаты здравоохранения и образования.

Школы играют важную роль в обучении знаниям и жизненным навыкам, связанным с водой, санитарией и гигиеной. Однако многочисленные исследования показали, что наличие и доступность учебных материалов по гигиене и содержанию гигиенических средств в их школах были связаны с предрасполагающими факторами у детей, их знаниями и отношением к использованию и обслуживанию гигиенических средств. Это связано с тем, что детям не хватало подкрепления и подхода к обучению жизненным навыкам в школьной программе. Поэтому проведение обзора литературы на планируемую в данной работе тему является актуальным научным направлением.

Цель: проанализировать международный и отечественный опыт деятельности средних общеобразовательных учреждений в области сохранения и укрепления здоровья учащихся, а также формирования у них гигиенических навыков.

Стратегия поиска: Для проведения обзора литературы был проведен тщательный поиск источников в ряде баз данных, таких как UpToDate, BMJ, PubMed, Scopus, Wiley, Medline, Web of science, Cyberleninka, Google Scholar. Этот поиск включал исследования на английском языке, опубликованные в течение 6 лет (2017-2023), и ежегодные статистические сборники о здоровье населения и деятельности организаций здравоохранения Республики Казахстан.

Результаты и выводы. В проведенном нами литературном обзоре мы убедились, что в результате совокупности различных вмешательств у школьников: общеобразовательные учреждения, учебные программы, воспитание детей, окружающая среда, социальная обстановка, наличие гигиенических средств и другие факторы играют важную роль в формировании правильных гигиенических навыков. Таким образом, как показывает международный и отечественный опыт деятельности средних общеобразовательных учреждений в области охраны и укрепления здоровья учащихся, формирования их гигиенических навыков, измерение гигиенических знаний, общения и поведения среди учащихся, рекомендации в области укрепления здоровья, учебные программы и материалы факультативных курсов, в свою очередь, являются началом для разработки программ, направленные на улучшение знаний, коррекцию заблуждений, формирование правильного отношения и закрепление поведения, а также профилактику паразитарных или инфекционных заболеваний.

Ключевые слова: *знания, коммуникабельность, поведение, гигиенические навыки.*

Дәйексөз үшін / For citation / Для цитирования:

Қуандық Ұ.Е., Омарова А.О. Жалпы орта білім беру мекемелері жағдайында оқушылардың гигиеналық мәдениеті. Әдебиетке шолу // Ғылым және Денсаулық сақтау. 2024. Т.26 (6). Б. 196-210. doi 10.34689/SH.2024.26.6.022

Kuandyk U.E., Omarova A.O. Hygienic culture of students in the conditions of secondary educational institutions. Literature review // *Nauka i Zdravookhranenie* [Science & Healthcare]. 2024. Vol.26 (6), pp. 196-210. doi 10.34689/SH.2024.26.6.022

Қуандық У.Е., Омарова А.О. Гигиеническая культура учащихся в условиях средних общеобразовательных учреждений. Обзор литературы // Наука и Здравоохранение. 2024. Т.26 (6). С. 196-210. doi 10.34689/SH.2024.26.6.022

Кіріспе

Мектеп оқушыларының тиісті гигиеналық білімдері мен дағдылары балалар арасында жұқпалы аурулардың деңгейін төмендету үшін өте маңызды [30]. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) мәліметтері бойынша, балалар ересектермен салыстырғанда қауіп факторларына осал [76], осы осалдыққа байланысты мектептерде тиісті сумен жабдықтау, санитария және гигиена қызметтерінің болуы ерекше маңызға ие. Мектеп ортасындағы су, санитария және гигиена қызметтерінің жеткіліксіздігі денсаулық сақтау және білім беру нәтижелеріне тікелей немесе жанама әсер етеді [59].

Мектептер су, санитария және гигиенаға қатысты білім мен өмірлік дағдыларды үйретуде маңызды рөл атқарады. Алайда, Африканың оңтүстік маңындағы мектептерінде гигиена және гигиеналық құралдарды ұстау бойынша оқу материалдарының болуы және қол жетімділігі, балалардың бейімділік факторларымен, гигиеналық құралдарды пайдалану мен қызмет көрсетуге деген білімі мен көзқарасымен байланысты болды. Себебі балаларға мектеп бағдарламасында өмірлік дағдыларды үйретуге күшейту мен көзқарас жетіспеген [16]. Сонымен қатар, көптеген әдеттер балалық шақта қалыптасады, ол ересек жасқа дейін сақталуы мүмкін [26,42]. Сондықтан осы жұмыста жалпы орта білім беру мекемелері жағдайында оқушылардың гигиеналық мәдениетін зерттеуге арналған әдебиеттерге шолу жүргізілді.

Мақсаты: Оқушылардың денсаулығын сақтау және нығайту, сонымен қатар олардың гигиеналық дағдыларын қалыптастыру саласындағы жалпы орта білім беру мекемелері қызметінің халықаралық және отандық тәжірибелеріне талдау жүргізу.

Іздеу стратегиясы: Әдебиеттерге шолуды жүргізу үшін UpToDate, BMJ, PubMed, Scopus, Wiley, Medline,

Web of science, Cyberleninka, Google Scholar сияқты бірқатар дерекқорларда мұқият дереккөзді іздеу жүргізілді. Зерттеу 2017-2023 жылдар аралығында ағылшын тілінде жарияланған жарияланымдары мен Қазақстан Республикасы халқының денсаулығы және денсаулық сақтау ұйымдарының қызметі туралы жыл сайынғы статистикалық жинақтарын қамтыды. Осы тақырып бойынша 199 шамасында жарияланымдар анықталды. Олардың ішінде біздің зерттеуіміздің мақсатына 22 мақала сәйкес келді (Сурет 1).

Қосу критерийлері: мета-талдаулар, жүйелі шолулар, когорттық және көлденең зерттеулер. **Шығару критерийлері:** қысқаша есептер, газет мақалалары және жеке хабарламалар. Саралау жасау үшін басылымдарды іріктеу алгоритмі төмендегі 1 суретте ұсынылды.

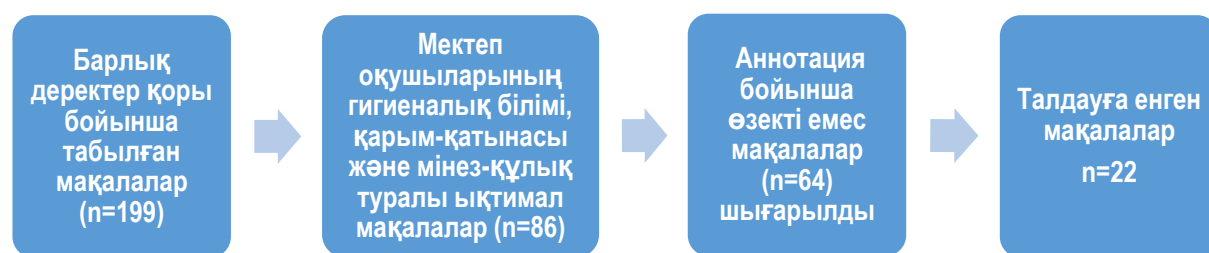
Нәтижелер.

Дүниежүзіндегі мектеп оқушыларының жұқпалы және паразитарлы аурулармен сырқаттанушылығы.

Жеке гигиена - салауатты өмір салтын насихаттауда маңызды рөл атқарады [30] және денсаулықты сақтауға, аурулардың, әсіресе жұқпалы аурулардың таралуын болдырмауға ықпал етеді [33,34,58,63].

Ішек паразиттері - сумен жабдықтау, санитария және гигиена үшін тиісті жағдайлар жоқ табысы төмен және орташа елдердегі мектеп оқушыларының денсаулығына әсер ететін негізгі қоғамдық денсаулық мәселе [9]. Сумен жабдықтау, санитария және гигиенаның COVID-19-бен күресудегі маңызды шаралардың бірі ретінде – қолды жиі және дұрыс жууды қамтамасыз ету арқылы жақсы гигиеналық мінез-құлықты қалыптастыру негізінде жүргізілді [22,49].

Оқыту - балалардағы қол гигиенасын жақсартудың ең көп қолданылатын стратегияларының бірі болып табылады [17,36].

Сурет 1. Талдау жасау үшін мақалаларды іріктеу алгоритмі.

(Figure 1. Algorithm for selecting articles for analysis).

Андреева Н.А. «гигиеналық тәрбие»-ні «жалпы тәрбиенің бөлігі», ал «гигиеналық дағдылар»-ды «мәдени мінез-құлықтың ажырамас бөлігі» ретінде анықтайды [1].

Соңғы жылдары біздің елімізде және шет ел мемлекеттерінде білім беру мекемелерінде оқитын балалардың, жасөспірімдер мен жастардың денсаулығының нашарлауының айқын үрдісі анықталды. Әр түрлі авторлардың пікірінше, дүниежүзінде дені сау мектеп оқушыларының көрсеткіші тек 14–23% болса, балалардың 50% жуығында функционалдық ауытқулар бар болса, ал қалған оқушыларда созылмалы аурулармен иемделген. Медициналық тексерулердің нәтижелері бойынша, мектепте оқу кезеңінде балалар мен жасөспірімдердің денсаулық жағдайы айтарлықтай нашарлайтынын көрсетеді [4].

Для сообществ и школ жизненно важно иметь возможность защитить себя от различных инфекционных заболеваний, таких как диарея [60,68,71]. Қолды дұрыс жуу диарея қауіпін 42-48% төмендетуі мүмкін [38]. Осыған байланысты, диарея, тері аурулары, паразиттік инфекциялар көбінесе жеке гигиенаны сақтамаумен байланысты [30]. 267 миллионнан астам мектеп жасына дейінгі балалар мен 568 миллион мектеп жасындағы балалар ішек паразиттік инфекцияларының негізгі себебі болып табылатын топырақ арқылы берілетін гельминттер эндемиялық болып табылатын жерлерде тұрады [77]. Әлемде екі миллиардтан астам адам ішек паразиттік инфекцияларынан зардап шегеді, шамамен 4,5 миллиард адам қауіп қатер тобына жатса, олардың 300 миллионы ауыр сырқаттанушылықтан зардап шегеді [25]. ДДСҰ паразиттік инфекциялардың 95%-дан астамы кедеріс, табыстың төмендігі, хабардарлықтың жеткіліксіздігі, сауатсыздық, ашық дәрет алу тәжірибесі, ластанған ауыз суды тұтыну, сондай-ақ нашар гигиеналық дағдылар, мысалы, дәретханаға барғаннан кейін немесе тамақты ұстамас бұрын қолды жуу және т.б. [66].

Непал мен Иракта жүргізілген екі зерттеуге қолдау көрсетілді. Олар оқушылардың көпшілігі 94% инфекциялардың алдын алу үшін жеке гигиена мен қолды жуудың маңыздылығын түсінетінін көрсетті [54].

Еуропа елдерінде жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, балаларда ішек паразиттік инфекцияларының таралуы 5,9% құрайды [29]. Африка елдерінде, соның ішінде Эфиопия мен Нигерияда ішек паразиттік инфекцияларымен ауыратын балаларда психикалық және физикалық дамуы баяу [14]. Бұл инфекциялар балалардың денсаулығына әсерін тигізіп ғана қоймай, олардың білім алу мүмкіндіктерінің төмендеуіне әкеледі [75]. Сондай-ақ, Дебре Берхан қаласындағы зерттеулерде мектеп оқушылары арасында ішек паразиттік инфекцияларының жоғары таралуы анықталды, сондықтан қорытындыларда барлық мүдделі тараптар қоршаған ортаның жақсаруына, жеке гигиена, әдет және мәдениет туралы

хабардарлықты арттыруға байланысты қауіп факторларына назар аударуы керек екенін көрсетті [24].

Қазақстан Республикасындағы балалардың жұқпалы және паразитарлы аурулармен сырқаттанушылығы.

2020-2022 жылдардағы Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің жылдық статистикалық жинағы мәліметтеріне сүйенсек [2,3], Қазақстан Республикасындағы барлық аймақтарында 0-14 жас аралығындағы балалардың жұқпалы және паразитарлы аурулардың таралуы 3 жыл ішінде ең жоғарғы деңгейде Солтүстік Қазақстан, Павлодар облыстарында және Алматы қаласы әкімшілігінде сипатталды. Осыған сәйкес, 15-17 жас аралығындағы балалар арасында жұқпалы және паразитарлы аурулардың таралуы Қостанай, Жамбыл, Павлодар облыстарында және Астана мен Алматы қаласы әкімшілігінде айқын бейнеленген (Сурет 2).

Жұқпалы және паразитарлы аурулардың дамуының жағымсыз тенденцияларын ескере отырып, балалар арасындағы жағдайды бақылауда ұстап, бұл сырқаттанушылықтың таралуын болдырмау үшін алдын алу шараларын қабылдау қажет [31]. Осы себептен, мектеп оқушыларының гигиеналық білімі, қарым-қатынасы және мінез-құлықты бағалау өте маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Мектеп оқушыларының гигиеналық дағдыларына әсер ететін факторлар.

Қол гигиенасы – жұқпалы аурулардың таралуын болдырмаудың маңызды шараларының бірі [15,37,41,45,50,70,78].

Қол гигиенасын дұрыс түсіну - пайдалы гигиеналық мінез-құлыққа ықпал ететіні дәлелденді [64]. Балалардың денсаулығы мен гигиенасы оқу үлгеріміне де, мектепке барудың жүйелілігіне де тікелей әсер етеді [44,69,75].

Мектеп балалары, әсіресе жасөспірімдер, білімнің негізгі тасымалдаушысы болып саналады, олар әдетте алған білімдерін мектептен үйлеріне және қоғамдастықтарына жеткізеді [18]. Мектеп салауатты өмір салтын дамытудың тиімді мекемесі ретінде қарастырылады [53,55] және санитарлық ағарту және халықтың денсаулығын сақтау жөніндегі іс-шараларды өткізу орны ретінде де [52].

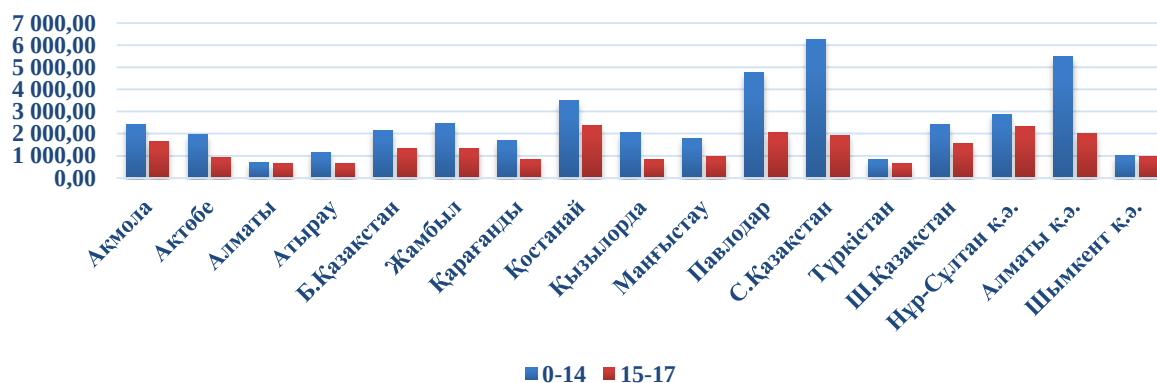
Балалардың гигиенаға дұрыс көзқарасын қалыптастыруда мұғалімдер мен ата-аналар маңызды рөл атқарады [11]. Осылайша, дұрыс әдеттер мен мінез-құлықтарды үйренетін балалар денсаулыққа «өмір бойы» салауатты көзқарасты қамтамасыз етеді [5].

Мектептегі санитарлық-гигиеналық қызметтерді жақсартуға бағытталған барлық күш-жігерге қарамастан, дамушы елдерде, әсіресе Сахараның оңтүстігіндегі Африкада қолды дұрыс жуу тәжірибесі төмен деңгейде қалып отыр [20,28,62].

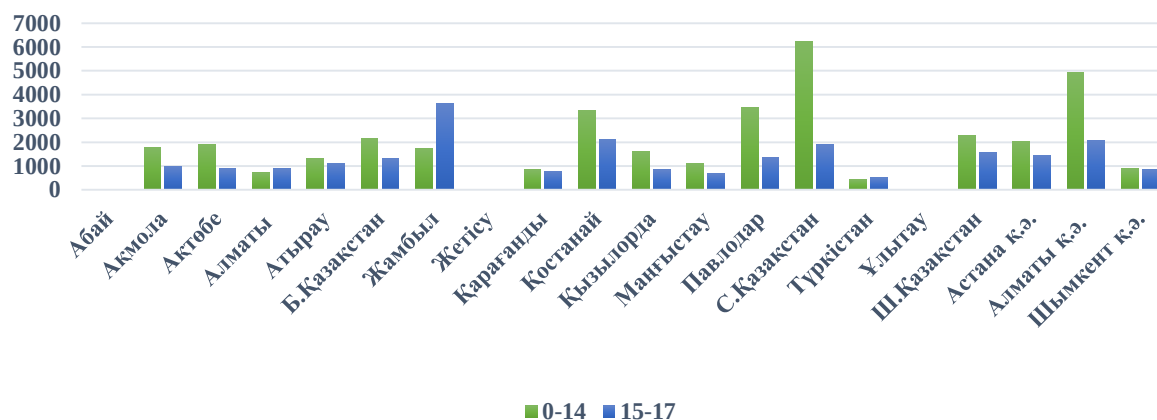
Орталық Америкадағы Гватемала қаласында Білім және Денсаулық сақтау министрлігі әрбір мектептегі бір сыныпқа кемінде сабын немесе қолды

өңдеуге арналған құрамында спирті бар құралдар болуын талап етті. Дегенмен, қол гигиенасы құралдарының болуына қарамастан, бастауыш сынып оқушыларының дұрыс қол гигиенасы тәжірибесімен

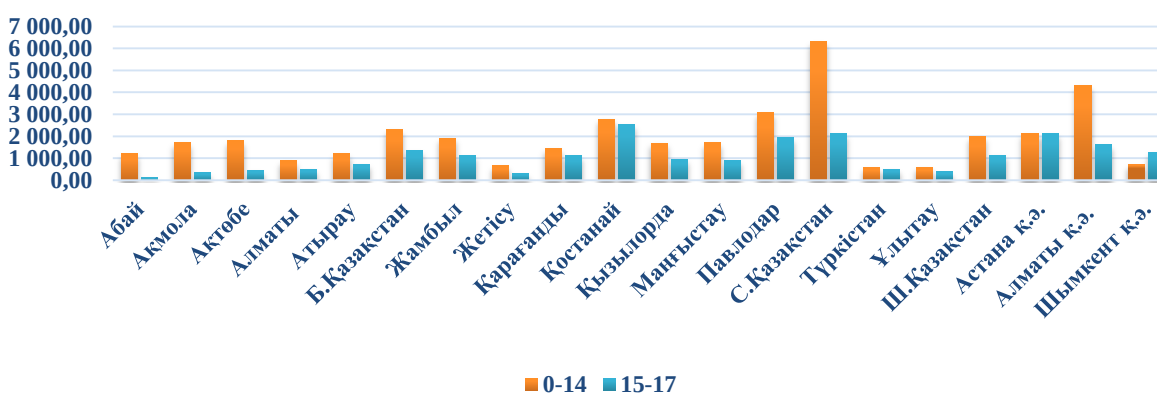
қолданбайтынын көрсетті [51]. Эфиопияда жүргізілген кросс-зерттеуде бастауыш сынып оқушыларының үштен бірі ғана дұрыс қол гигиенасы тәжірибесімен айналысатыны анықталды [10].

а) 2020 жыл.

б) 2021 жыл.

в) 2022 жыл.

Сурет 2. 2020-2022 жылдарда 0-14 пен 15-17 жас аралығындағы балалардың жұқпалы және паразитарлы аурулары (тиісті халықты 100 000 адамға шаққанда, өмірінде алғаш тіркелген аурулардың саны).

Figure 2. Infectious and parasitic diseases of children aged 0-14 to 15-17 years in 2020-2022 (the number of first recorded diseases in a lifetime, per 100,000 people of the corresponding population).

Осыған байланысты, табысы төмен және орташа елдерде мектептегі араласуды қолдана отырып, диареяны түсіну және алдын алу үшін білім, қарым-қатынас және тәжірибе бойынша зерттеулер жүргізілді [39].

Гигиеналық дағдылар мінез-құлықты, мәдениетті және инфрақұрылымды өзгертуді қажет етуі мүмкін,

оған жету үшін уақыт қажет [19]. Кешенді гигиеналық мінез-құлықты жақсарту профилактикалық іс-шаралардың ажырамас бөлігі болуы керек екенін мойындау өсуде, бірақ гигиенаны насихаттаудың әртүрлі тәсілдерінің тиімділігі әлі анықтау үстінде [16].

Сурет 3. Гигиеналық дағдылар: білім, қарым-қатынас және мінез-құлықтың сызбасы.

(Figure 3. Hygiene skills: a diagram of education, attitude and behavior).

Осылайша, адамдар білім, қарым-қатынас және практика теориясы арқылы «денсаулық» туралы білім алу көзқарастарын қалыптастыру арқылы салауатты мінез-құлықты дамыта алады. Сондықтан гигиеналық білім, қарым-қатынас және мінез-құлық туралы білім мен хабардарлықты арттыруға назар аудару қажет [79]. Гигиеналық дағдылар: білім, қарым-қатынас және мінез-құлық туралы анықтама 3 суретте ұсынылды.

Білім, көзқарас және мінез-құлық мектептердегі оқу процесінің құрамдас бөлігі болып табылады [61], біз жүргізген әдебиеттік шолу нәтижелері бойынша 22 мақаланың ішінен 90%-ы: мектеп оқушыларының гигиеналық дағдыларының тәрбиеленуіне олардың білімі, қарым-қатынасы және гигиеналық мінез-құлықтағы өзгерістер бір-бірімен байланысты туралы хабарлады. Әр түрлі авторлардың зерттеу мақалалары 1 кестеде көрсетілген.

Кесте 1.

Әр түрлі авторлардың зерттелген басылымдарының сипаттамасы.

(Table 1. Description of the studied publications by various authors).

Авторлар	Ел / Аймақ	Араласудың сипаттамасы	Оқушылардың гигиеналық білімі, қарым-қатынасы және мінез-құлық сипаттамасы	Қорытынды
1	2	3	4	5
Элиза Гровер, Роберт Драйбельбис және т.б. [23].	Бангладеш	Кластерлік рандомизацияланған сынақта Бангладеш ауылдық жерлеріндегі бастауыш сынып оқушылары арасында дәретханаға барғаннан кейін сабынмен қолды жуу жиілігін салыстырылды. Мемлекеттік мектеп, кәрізі жоқ және сумен жабдықтау деңгейі нашар 450-ден аз оқушылар оқитын мектеп тандалды. Төрт араласу тобы құрылды: бір ретте араласу, бір мезгілде араласу, ретімен оқыту және бір мезгілде оқыту. Бағалау көрсеткіштер бойынша (1) әлеуметтік (сауалнама); (2) бақылау (видеобақылау); (3) инструменталды зерттеу (қолды сабынмен жуу) арқылы жүргізілді.	Қол жууға арналған арнайы орындардың болуы денсаулық көрсеткіштерінің жақсаруымен байланысты болды.	Бұл зерттеу жұмысы 5 айдан кейінгі араласудың қолды жуу мінез-құлқының тұрақты жақсарғанын көрсетеді. Жоғары қарқынды гигиеналық білім беру араласуының тиімділігімен салыстыруға болатын араласудың тиімділігі жігерлендіреді.

1	2	3	4	5
Мишель Питерс және т.б. [48].	Гватемала	6 мектептің 109 оқушысынан сұхбат алынды. Тамақтану алдында, дәретхананы пайдаланғаннан кейін және мектепке келген кезде қолдың ластануын өлшеуге арналған «Сандық жеке гигиенаны бағалау құралы» пайдаланды.	Балалардың гигиеналық білімі 5-тен 4-ті, қарым-қатынас үшін 8-ден 8-ді және қол гигиенасы практикасы үшін 7-ден 6-ны ұпайлық көрсеткішін құрады.	Оқушылардың қол гигиенасына деген көзқарасы мен өзін-өзі бағалауы оң болды, бұл олардың денсаулығына саналы мінез-құлықты насихаттаудың перспективалы негізін көрсетті.
Вита Видьясари және т.б. [74].	Индонезия (Джокьякарте)	Қатысушылар ретінде 452 бастауыш сынып оқушылары қабылданды. Оқушылардың білімін, мінез-құлықын және нәтижелерін жалпы жақсартуға оқыту араласуының әсері бейне интервенция, постер, парақшаға араласу арқылы анықталды.	Осы зерттеуде қолданылған бұқаралық ақпарат құралдарының (бейне интервенция, постер, парақша) барлық түрлері білім мен жеке мінез-құлықты едәуір жақсартты. Алайда, парақшалар ғана ұл балалар арасындағы үй-жайлардың гигиенасын едәуір жақсартты.	Оқу іс-шарасы сапалы зерттеу нәтижелері негізінде исламдық тұрғыдан арнайы әзірленгенімен, мектептегі гигиеналық оқыту гигиена мен жеке мінез-құлықтың маңыздылығы туралы білімді жақсартуда тиімді болды.
Г. Тортора және т.б. [67].	Милан	Миландағы орта мектепте оқитын 829 оқушы (350 ұл және 479 қыз балалар) арасында жүргізілген кросс-зерттеу. Бағалау көрсеткіштер бойынша балалар арасында сауалнама жүргізілді. Сауалнама да: интеграция, мәдениет, жұмыс және ауыз қуысының гигиенасы сияқты төрт тақырып бойынша қамтыды.	Балалардың арасындағы жалпы үлгінің кем дегенде 80% - ы диета мен жаман әдеттердің (темекі шегу, алкоголь және есірткі) ауыз қуысының күйіне әсері туралы біледі.	Итальяндық мектеп оқушылары әдетте ауыз қуысының жаман әдеттерінің қаупін біледі, бірақ ауыз қуысының гигиенасы тәжірибесін жақсартуға назар аударып отырып, ауыз қуысының гигиенасы бойынша білімді, көзқарасты және тәжірибені жақсарту қажет.
Вит Вичайдит, Павани К. Рам және т.б. [73].	Кения	Кластерлік рандомизацияланған сынақта кездейсоқ 30 мектепті таңдалды. Араласуға сабын мен шаюға арналған суды тарататын қол жууға арналған станцияның жаңа түрі «Poni Poo» қондырғысы орнатылды.	Жабдық пен мінез-құлыққа араласудың қол жууға арналған құралдардың қолжетімділігін арттырды және балалар арасында дәретханаға барғаннан кейін қол жуу ережелерін сақтауды жақсартты, бірақ қолды сабынмен жуу әлі де сирек болды.	Қол жуу орындарында су мен сабынның болуы және дәретханаға барғаннан кейін байқалған қол жуу араласудан бұрынғыға қарағанда айтарлықтай жоғары болды.
Хайцзин Крисстал Хуан және т.б. [27].	Филиппины	Кластерлік рандомизацияланған бақыланатын сынақта 132 мектепті қамтыды. Бұл зерттеуде тестілік қондырғылардан және мұғалімдер мен оқушылардың жеке сұхбаттардан (респонденттердің жаяу жүргіншілер жолымен мен плакат суреттерімен араласу) тұрды.	Оқушылар да, мұғалімдер де итермелеумен шектеулі қарым-қатынаста болды. Мұғалімдердің кейбір оқушылар жаяу жүргіншілер жолымен (дәретханаға барғаннан кейін қол жуатын орын) жүрді. Мектеп мұғалімдері ай сайын ілулі тұрған плакатты ауыстырды; тротуардан қабыршақтанған бояуды алып тастады. Жалпы, сауалнамаға қатысқан директорлардың, мұғалімдер мен оқушылардың көпшілігі итермелеуге ынталы болды.	Талдау көрсеткендей, зерттеуде сабыны бар сыныптарда оқушылардың қолдарын сабынмен жууға шақырды және мұғалімдерді сабын жоқ жерлерге сабын қоюды ынталандырды. Бұл нәтижелер қолды сабынмен жуу араласудан 4 ай өткен соң бір мектепке мінез-құлқы айтарлықтай өсуіне әкелді.

1	2	3	4	5
Ана Мария Перес Пико, Эстер Мингоранс Альварес және т.б. [47].	Экстемадура	Қатысушылар қатарына 8 жасан 11 жасқа дейінгі 125 оқушы кірді. Жеңілдік мектебінде оқитын балаларға қарапайым мектепте оқитын балаларға қарағанда аз көмек қажет, бірақ жеке гигиена туралы білімдері аз. Топтар арасында тәуліктің жиілігі мен уақытына жеке гигиенаны сақтауға қатысты әртүрлі әдеттер байқалды.	Қатысқан балалардың көпшілігі жеке гигиена шараларын орындауға көмекке мұқтаж болды.	8-11 жас аралығындағы балалардың 80%-дан астамы жеке гигиенаның кез келген аспектісінде дербестікке ие емес және олардың барлығы жеке гигиена ережелерімен таныс емес.
Руби Хатун, Дж.П. Шривастава және т.б. [30].	Лакхнау	Лакхнау округінің 10-12 жас аралығындағы 800 оқушылары арасында кросс-сипаттамалық зерттеу жүргізілді. Оқушылар арасында құрылымдық сауалнама (алдын ала тестілеу) арқылы сұхбат алды. Проектор арқылы жеке гигиенаны сақтаудың артықшылықтарын түсіндіретін жақсы және жаман жеке гигиена туралы көрнекі бейнені көрсетті. Тағы да құрылымдық сауалнама (посттест) ұсынылды.	Диарея кезінде аз тамақ жеу туралы білім студенттердің 80% -да оң болды. Оқушылардың тек 12,5% - ы диарея балаларды өлтіруі мүмкін екенін мойындады (алдын ала тестілеу), ал балалардың 100% - ы (тесттен кейінгі) бұл фактіні білді.	Алдын ала тестілеу кезінде оқушылар арасындағы жеке гигиена білімі мен тәжірибесінің жалпы тенденциясы нашар жағдайда болды. Тестілеуден кейінгі нәтижелер қанағаттанарлық болды.
Омми Мушота және т.б. [43].	Удджайн	Бұл зерттеуде кластерлік іріктемемен интервенцияға дейінгі 8-12 жас аралығындағы 1781 оқушы арасында жүргізілді. Білім беру іс-шарасы шамамен 60 минуттық практикалық сабақты қамтыды, оған флип-диаграмма және Microsoft Power Point презентациясындағы сәйкес иллюстрациялар мен суреттер студенттерге су, санитария, гигиена мен байланысты хабарламаларды жіберуге арналған. Оқу модулі балалардың диареясына қатысты «балаларды құтқару» қауымдас­тығының араласу модуліне негізделген [56].	Араласуға дейін тек бірнеше студенттер диареяны емдеумен, диарея кезінде мырыш таблеткаларын қолданумен және балалардағы ауыр диарея белгілерімен таныс болды. Араласудан кейін бұл көрсеткіш өсті.	Орта мектеп оқушылары арасында су, санитария, гигиена және диареяға қатысты білім беру араласуына кейін өсті.
Генриетта Льюис және т.б. [35].	Бихара	Зерттеу үш кезеңге жоспарланған: 1) рандомизация; 2) мінез-құлықтың өзгеруін бағалау; 3) денсаулыққа әсерін бағалау. Тиісті мектептері бар барлық ауылдар араласу топтарына (169 ауыл) немесе бақылау тобына (N = 170 ауыл) рандомизацияланды. «Lifebuoy» бактерияға қарсы сабынына негізделген «Unilever's school 5» бағдарламасы Бихар штатында кем дегенде тоғыз миллион оқушыға жетуге бағытталған.	Мектепке баратын аналар мен балаларда 636 мақсатты оқиғаны (араласу тобында 297 және бақылау тобында 339) алынды. Араласу мен бақылаудың айырмашылығы аналар мен балалар үшін бірдей болды. Балалардың басқа топтарына араласудың әсері туралы ешқандай дәлел болған жоқ.	Мектеп оқушылары мен олардың аналарының қолын сабынмен жууға «School 5» араласуының денсаулыққа тигізетін әсері туралы ешқандай дәлел жоқ.

1	2	3	4	5
Мунгунтуул Энхбат және т.б. [21].	Ұланбатыр	Бұл зерттеуге мемлекеттік мектептерде оқыған бесінші сыныптағы 1507 оқушы қатысты. Бағалау көрсеткіштер бойынша (1) әлеуметтік (сауалнама); (2) гигиеналық білім беру сабағы арқылы жүргізілді.	Оқушылардың қолын жуу тәжірибесі айтарлықтай төмен (50,1%) екенін көрсетеді. Ер жынысты, отбасындағы балалар саны және мектепте қол жууға арналған құралдардың болуы қол жуудың нашар тәжірибесіне байланысты факторлар болды. Мектепте қол жуу жаттығуларының негізгі кедергісі-жабдықтар мен сабындардың жеткіліксіздігі. Біздің зерттеуімізде балалардың 76,6%-ы қол жуу туралы білім беру курстарына қатысты; дегенмен, олардың жартысы қол жуу тәжірибесінің жеткіліксіздігі туралы хабарлады.	Бұл зерттеуде оқушылардың қолын жуу тәжірибесі айтарлықтай төмен. Мектепте қолды үнемі жууға кедергі келтіретін негізгі факторлар қол жууға арналған өнімдер мен сабындардың жеткіліксіздігі болды. Сондықтан бастауышынып оқушылары үшін қол жуу және инновациялық және бірлескен білім беру нысандарын ілгерілету басымдыққа айналуы тиіс.
Ю-Э Ча, Вэй Яо және т.б. [12].	Гуйчжоу	Зерттеуге 2330 оқушы қатысты. Сауалнама арқылы оқушылардың гигиеналық білімі, қарым-қатынасы және мінез-құлқы бойынша диареяның алдын алуға болатыны жөнінде анықталды.	Қол жууға және ауыз суға арналған құралдардың болуы, сондай-ақ мектептердегі дәретханалардың жағдайы оқушылардың диареяға шалдығу қаупін анықтайтын маңызды факторлар болып табылды.	Бұл зерттеу статистикалық маңызды 11 гигиеналық факторларды анықтады, яғни жақсы гигиена ережелері диарея сияқты жұқпалы аурулардың алдын алудың кілті болып табылады. Жеке гигиена, жалпы гигиена және мектеп санитариясын қадағалау - оқушылар арасында диареяның таралуын тудыратын үш негізгі қауіп факторы болып табылды.
Мунтир Алмуслем және т.б. [7].	Сауд Арабия	Зерттеуге барлығы 271 бастауыш, орта және орта мектеп оқушылары қатысты. Сауалнамада оқушылардың ата-аналарының білімі және оқушылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары, гигиеналық сұрақтар қамтылды.	Оқушылардың шамамен 75%-ы ата-аналарынан қол гигиенасы ережелерін үйренді; бұл күтілген нәтиже болды, өйткені зерттеу орнындағы оқушылар жоғары әлеуметтік-экономикалық мәртебеге ие.	Оқушылардың 80% - дан астамында қол гигиенасы туралы хабардарлық деңгейі жоғары болды. Оқушылардың әкелерінің білім деңгейіне қарағанда, олардың аналарының білім деңгейі мен оқушылардың жас аралығы, қол гигиенасы практикасы мен мінез-құлқына айтарлықтай әсер ететіні анықталды.
Хасан Валли және т.б. [72].	Филиппин	Бұл зерттеуде балаларға жеке гигиена мен денсаулық арасындағы байланысты үйрету үшін жаттығулар мен оқу ойындарын қолданатын балалар гигиенасы мен санитариясын өзгерту әдістемесін (CHAST) қолданды.	Су, санитария, гигиена бағдарламасы білімін, гигиеналық мінез-құлықты, соның ішінде дәретханаға барғаннан кейін қолды жууды жақсартқанын, сондай-ақ диареяға байланысты сабақтан қалуды азайтқанын көрсетеді. Оқушылар үй деңгейіндегі өзгерістер агенттері ретінде де рөл атқарған сияқты: өзін-өзі бағалау бойынша, сыни сәттерде қолды жуу интервенциялық мектептердің отбасы мүшелері арасында едәуір жиі кездеседі.	Бұл мектептің су, санитария, гигиена бағдарламасы мектеп оқушыларының білімі мен гигиеналық мінез-құлқын арттырды, диареяға байланысты сабақтан қалуды қысқартты және отбасы мүшелері арасында маңызды сәттерде қол жууды арттырды.

Элиалилия Окелло және т.б. [46].	Танзания	Қатысушылар қатарына 23 пен 52 жас аралығындағы 16 арнайы таңдалған мұғалім және 7 мен 15 жас аралығындағы 100 оқушы кірді. 2018 жылдың сәуірі мен қазан айлары аралығында жиналған мұғалімдермен терең сұхбаттар, фокус-топтық пікірталастар және студенттермен достық жұптық сұхбаттар болды. Деректерді жинау және талдау үшін «қабілет-мүмкіндік-мотивация және мінез-құлық» моделі қолданылды.	Қатысушылардың араласуды дағдылар мен білімнің жақсаруымен байланыстырғанын көрсетеді. Араласудың балалық сипаттамасы мінез-құлықтың мақсатты эмоционалды факторларына сәйкес келді. Оқушылар да, мұғалімдер де мінез-құлықты жақсартуға ықпал еткен мектептің әлеуметтік ортасындағы өзгерістерді сипаттады қолды сабынмен жуу.	Араласу қол жуу қабілеті мен мотивациясын жақсартуда сәтті болды.
Анна Чард және Мэтью С. Фриман [13].	Лаос	Араласу тобына (50 мектеп) және салыстыру тобына (50 мектеп) кірді. Араласу: (1) әр сынып керамикалық су сүзгісін алатын таза ауыз су; (2) мектептер үш топтық қол жуу үстелімен жабдықталған және балаларға гигиенаға жауапты мұғалімдердің басшылығымен күніне екі рет қолдарын сабынмен жууға нұсқау берілген маңызды сәттерде қолды сабынмен топтық жуу; (3) оқушылардың алдын-ала ұйымдастырылған топтары дәретхананы тазалауды және күтуді жеңілдеткен кезде дәретхананың тазалығы; (4) мектеп аумағын күтіп ұстау, ұлдар мен қыздар командалары мектеп аумағын тазалап, қоқыстарды аз жинау үшін қоқыс жәшіктерін пайдаланды.	Бұл зерттеуде оқушылардың ССГ мінез-құлқында оң өзгерістерге әкелетінін анықтадық. Атап айтқанда, жоба оқу күні ішінде дәрет шығару үшін дәретхананы пайдалану туралы есеп беретін оқушылар санының артуына (ашық дәретке қарағанда), дәретханаға барғаннан кейін оқушылардың қолды сабынмен жууының таралуының артуына, сондай-ақ күнделікті топтық қол жуу әдетіне әкелді.	ССГ жобасы оқушылардың мінез-құлқын өзгертуге қол жеткізуде тиімді болды. Мектеп күні ішінде дәретхананы дәрет алу үшін пайдалану туралы есептер екі араласу тобында да өсті.
Кристин Клар және т.б.[32].	Германия	Талдау үшін бастауыш мектептің үшінші сынып оқушыларына арналған 493 оқушылар енгізілді. Бағалау көрсеткіштер бойынша (1) әлеуметтік (сауалнама); (2) интервью; (3) қол гигиенасы кезеңдерінің суреттері дұрыс тәртіпте көрсетілген бейне арқылы жүргізілді.	Зерттеу көрсеткендей, бастауыш мектеп жасындағы балалар «бактериялар» терминін білсе де, олар әдетте пайдалы («жақсы») және патогенді («жаман») бактерияларды ажырата алмайды. Балалардың 40,0% - дан астамы мектептегі санитарлық ұй-жайларға барудан аулақ болады. Балалардың көпшілігі (82,9%) сыныптас-тарының тазалығы мен гигиеналық емес мінез-құлқына байланысты жуынатын бөлмелерді мектепте пайдалануды ұнатпайтынын атап өтті.	Бастауыш мектеп жасындағы балаларда инфекция туралы негізгі хабардарлық бар. Инфекциялардың пайда болуы мен алдын-алу туралы идеяларды қалпына келтіруге болады, бірақ бұл білім әрдайым дәл және барабар контексттелген емес.

1	2	3	4	5
Талал Альхарази және т.б. [6].	Таиз, Йемен	Бұл кросс-зерттеуді 7 бастауыш мектептен 385 оқушы таңдады. Паразиттерді және кисталарды анықтау үшін дымқыл микроскопиялық және сауалнамалық зерттеу қолданылды.	Гигиеналық білімнің, көзқарастың және тәжірибенің жеткіліксіздігі ішек паразиттері таралудың жоғары деңгейіне ықпал етеді.	Ішек паразиттік инфекциялары туралы білімнің жетіспеушілігі, әдеттегі гигиеналық ережелердің нашарлығы ішек инфекцияларының қаупін арттырады.
Музе Шехмоло және т.б. [57].	Марекко, Южная Эфиопия	Бұл зерттеуге 2017/18 оқу жылының 5-8 сынып оқушылары қатысты. Бағалау көрсеткіштер бойынша (1) әлеуметтік (сауалнама); (2) бақылау; (3) сұхбаттасу арқылы жүргізілді.	Қол жуу және дәретхананы пайдалану ережелерін білу; үнемі баратын модельдік мектеп; жасы ≥ 14 ; және дәретхананың тазалығы олардың жалпы гигиеналық тәжірибесіне айтарлықтай әсер етті.	Бастауыш сынып оқушылары арасында гигиенаны сақтау деңгейі төмен болды. Санитарлық білім беру, сумен жабдықтау, санитарлық-гигиеналық клубтарды нығайту және ынталандыру, сондай-ақ аудандағы үлгілі бастауыш мектептерге бару арқылы жақсы гигиеналық тәжірибе және оның денсаулыққа әсері туралы үнемі хабардар болу қажет.
Олекае Такаду және т.б. [65].	Нгамиленд, Ботсвана	285 оқушыдан тұратын жалпы іріктеме таңдалды, ал негізгі ақпарат берушілер ретінде 15 мұғалім таңдалды. Зерттеу бастауыш мектептердегі гигиеналық білім беруді, оқушылардың жеке гигиена ережелерін және қоршаған ортаны қорғауды зерттеді.	Мектептердегі гигиеналық білім оқу бағдарламасына енгізілген, ал гигиеналық білім беру бойынша мұғалімдерді даярлау тек біліктілікті арттыру семинарлары арқылы жүзеге асырылады.	Зерттелетін аймақтағы оқушылар арасындағы гигиена туралы білімнің төмен деңгейі оқушылардың мектептегі үлгеріміне әсер етуі мүмкін, өйткені қауіпті гигиеналық әдістер оларды жұқпалы ауруларды жұқтыруға және мектепті өткізіп жіберуге осал етеді.
Абайне Мелаку, Таффер Аддис [40].	Эфиопия қала маңы	Аралас әдістермен зерттеу 384 оқушының, 98 мектеп директорының, 6 сауықтыру клубы және 6 мектеп әкімшісінің қатысуымен жүргізілді. Деректер 1) сұхбат беруші толтырған алдын ала тексерілген сауалнамалар; 2) сұхбат нұсқаулығы; 3) бақылау тізімдері арқылы жиналды.	Мектептердің 85%-дан астамында қол жуу станциялары жұмыс істеді. Алайда, оқушылардың шамамен үштен бірінде ғана қол жууға арналған құралдар бар, ал сабын мен су бар мектептерде оқушылардың үштен бірі ғана сыни сәттерде қолды дұрыс жууға машықтанған. Бұл дегеніміз, қолды жууға қажетті материалдармен қамтамасыз ету студенттерді сыни сәттерде қолды сабынмен және сумен жууға ынталандыру үшін жеткіліксіз.	Оқушылардың қол жууға арналған құралдармен және материалдармен қамтамасыз етілуі, сондай-ақ қолды дұрыс жуу тәжірибесі төмен болды. Сонымен қатар, қолды жууға арналған сабын мен сумен қамтамасыз ету жақсы гигиеналық тәжірибені насихаттау үшін жеткіліксіз болды. Салауатты мектеп ортасын құру үшін үнемі денсаулық сақтау, оқыту, техникалық қызмет көрсету және мүдделі тараптар арасында жақсы үйлестіру қажет.
Ашенафи Берхану және т.б. [10].	Харар	Харар қаласының 670 оқушылар арасында кросс-зерттеу жүргізілді. Деректерді жинау үшін 1) алдын-ала тексерілген сауалнама; 2) жеке сұхбат әдісі; 3) бақылау тізімі қолданылды.	Біздің зерттеу нәтижелері ССГ клубына мүшелік қолды сабынмен жуудың статистикалық маңызды байланысы екенін көрсетті. ССГ мектеп клубының мүшелері болған оқушылар құрдастарымен салыстырғанда қолдарын дұрыс жууға жиі машықтанды.	Ағымдағы зерттеу студенттердің үштен бір бөлігі қолдарын дұрыс жуатынын көрсетті. Қол жуу тәжірибесіне оқушылар сыныбы, тұрғылықты жері, референттер (қол жуу үлгілері), қол жууға арналған орынның болуы, су мен сабынға қол жеткізу әсер етті. Осылайша, мектептерде қол жуу тәжірибесін жақсарту қажет екенін көрсетті.

Қорытынды.

Біз жүргізген әдебиеттік шолу барысында, мектеп оқушыларының әр түрлі араласудың жиынтығының нәтижесінде: жалпы орта білім беру мекемелер, оқу бағдарламалар, ата-ана, қоршаған орта, әлеуметтік жағдай, гигиеналық құралдардың болуы және тағы басқа факторлардың әсері дұрыс гигиеналық дағыларын қалыптастыру үшін маңызды рөл атқаратынына көз жеткіздік. Осылайша, жалпы орта білім беру мекемелерінің оқушылардың денсаулығын сақтау және нығайту, олардың гигиеналық дағыларын қалыптастыру, гигиеналық білімді, оқушылар арасындағы қарым-қатынас пен мінез-құлықты өлшеу, денсаулықты нығайту саласындағы ұсынымдар, оқу бағдарламалары мен факультативтік курстардың материалдары өз кезегінде білімді жақсартуға, қате түсініктерді түзетуге, дұрыс көзқарасты қалыптастыруға және мінез-құлықты нығайтуға, сондай-ақ паразиттік немесе жұқпалы аурулардың алдын алуға бағытталған бағдарламаларды әзірлеудің бастамасы болып табылады.

Авторлардың үлестері:

Қуандық Ұ.Е. – материалды жинау, мәліметтерді өңдеу және талдау, жұмыстың бірінші жобасын жазу.

Омарова А.О. – ғылыми жетекшілік, қорытындымен жұмыс, мақалаға қорытынды түзетулер енгізу.

Мүдделер қақтығысы. Мүдделер қақтығысы жарияланған жоқ.

Қаржыландыру. Қаржыландыру – жарияланған жоқ.

Басылым туралы ақпарат. Авторлар осы мақаланың бірде-бір бөлігі ашық баспасөзде жарияланбағанын және басқа баспалардың қарауында емес екенін мәлімдейді. Бұл шолу автор Ұ. Қуандықтың PhD «Жалпы орта білім беру мекемелері жағдайында оқушылардың гигиеналық мәдениетін арттыру жолдары» атты диссертациялық жұмысының жазу барысында жүргізген іздену жұмыстарының нәтижесінде жазылған.

Әдебиеттер:

1. Андреева Н.А. Воспитание культурно-гигиенических навыков у детей младшего дошкольного возраста. Вестник Шадринского государственного педагогического университета. 2019. №4 (44) [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vospitanie-kulturno-gigienicheskikh-navykov-u-detey-mladshego-doshkolnogo-vozrasta> (дата обращения: 15.01.2024).
2. 2020 жылда Қазақстан Республикасы халқының денсаулығы және денсаулық сақтау ұйымдарының қызметі. Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения в 2020 году: Стат. жинақ. Нұр-Сұлтан. 2021. 416.
3. 2022 жылда Қазақстан Республикасы халқының денсаулығы және денсаулық сақтау ұйымдарының қызметі. Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения в 2022 году: Стат. жинақ. Астана. 2023. 416.
4. Макарова Л.П., Буйнов Л.Г., Плахов Н.Н. Гигиенические основы формирования культуры здорового образа жизни школьников. Гигиена и

санитария, 2017. №5 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gigienicheskie-osnovy-formirovaniya-kultury-zdorovogo-obraza-zhizni-shkolnikov> (дата обращения: 14.01.2024).

5. Ageing publications life course training. Available from: https://www.who.int/ageing/publications/lifecourse/alc_lifecourse_training_en.pdf. (accessed:18.03.2024).

6. Alharazi T., Alcantara J.C., et al. Intestinal parasitic infection: prevalence, knowledge, attitude, and practices among schoolchildren in an urban area of Taiz city, Yemen. *AIMS Public Health*, 2020. 7(4): p. 769-777.

7. Almoslem M.M., et al. Handwashing Knowledge, Attitudes, and Practices among Students in Eastern Province Schools, Saudi Arabia. *J Environ Public Health*, 2021. 2021: p. 6638443.

8. Andrade E.L., et al. Evaluating the effectiveness of a community-based hygiene promotion program in a rural Salvadoran setting. *Glob Health Promot*, 2019. 26(1): p. 69-80.

9. Aschale A., Adane M., Getachew M., et al. Water, sanitation, and hygiene conditions and prevalence of intestinal parasitosis among primary school children in Dessie City, Ethiopia. *PLoS One*, 2021. 16(2):e0245463.

10. Berhanu A., et al. Hand washing practice among public primary school children and associated factors in Harar town, eastern Ethiopia: An institution-based cross-sectional study. *Frontiers in Public Health*, 2022. 10.

11. Bolatova Z., et al. Challenges of Access to WASH in Schools in Low- and Middle-Income Countries: Case Study from Rural Central Kazakhstan. *Int J Environ Res Public Health*, 2021. 18(18):9652.

12. Cha Y.E., Fu Y.Z., Yao W. Knowledge, Practice of Personal Hygiene, School Sanitation, and Risk Factors of Contracting Diarrhea among Rural Students from Five Western Provinces in China. *Int J Environ Res Public Health*, 2021. 18(18): p. 9505.

13. Chard A.N., Freeman M.C. Design, Intervention Fidelity, and Behavioral Outcomes of a School-Based Water, Sanitation, and Hygiene Cluster-Randomized Trial in Laos. *Int J Environ Res Public Health*, 2018. 15(4): p. 570.

14. Chelkeba L., Mekonnen Z., Alemu Y., Emana D. Epidemiology of intestinal parasitic infections in preschool and school-aged Ethiopian children: a systematic review and meta-analysis. *BMC Public Health*, 2020. 20(1): p. 117.

15. Dagne H., et al. Hand Washing Practice at Critical Times and Its Associated Factors among Mothers of under Five Children in Debark Town, Northwest Ethiopia, 2018. *Italian Journal of Pediatrics*, 2019. 45, Article No.120.

16. Dube B., and January J. Factors leading to poor water sanitation hygiene among primary school going children in Chitungwiza. *Journal of Public Health in Africa*, 2012. 3(1):

17. Duijster D., Buxton H., Benzian H., Dimaisip-Nabuab J., Monse B., Volgenant C., et al. Impact of a school-based water, sanitation and hygiene programme on children's independent handwashing and toothbrushing habits: A cluster-randomized trial. *Int J Public Health*, 2020. 65:1699–709.

18. Education Review Office. Government of New Zealand: 2107. Transition from Primary to Secondary School. Available from <https://www.ero.govt.nz/publications/evaluation-at-a-glance->

transitions-from-primary-to-secondary-school/6-transition-from-primary-to-secondary-school/ (accessed 12.01.2024).

19. Ejemot-Nwadiaro R.I., Ehiri J.E., Arikpo D., Meremikwu M.M., Critchley J.A. Hand-washing promotion for preventing diarrhoea. *Cochrane Database Syst Rev*, 2021. 12(1):CD004265.

20. Endalew M., Belay D.G., Tsega N.T., Aragaw F.M., Gashaw M., Asratie M.H. Limited handwashing facility and associated factors in sub-Saharan Africa: pooled prevalence and multilevel analysis of 29 sub-Saharan Africa countries from demographic health survey data. *BMC Public Health*, 2022. 22(1):1969.

21. Enkhbat M., Togoobaatar G., Erdenee O., Katsumata A.T. Handwashing Practice among Elementary Schoolchildren in Urban Setting, Mongolia: A School-Based Cross-Sectional Survey. *J Environ Public Health*, 2022. 2022: p. 3103241.

22. Giné-Garriga R., et al. A novel planning approach for the water, sanitation and hygiene (WaSH) sector: The use of object-oriented bayesian networks. *Environmental Modelling & Software*, 2018. 103: p. 1-15.

23. Grover E., et al. Comparing the behavioural impact of a nudge-based handwashing intervention to high-intensity hygiene education: a cluster-randomised trial in rural Bangladesh. *Tropical Medicine; International Health*, 2018. 23(1): p. 10-25.

24. Hailu G.G., Ayele E.T. Assessment of the prevalence of intestinal parasitic infections and associated habit and culture-related risk factors among primary schoolchildren in Debre Berhan town, Northeast Ethiopia. *BMC Public Health*, 2021. 21(1):112.

25. Hailu T., et al. Prevalence and Factors Associated with Intestinal Parasitic Infections among Pregnant Women in West Gojjam Zone, Northwest Ethiopia. *Journal of Parasitology Research*, 2020. 2020: p. 1-6.

26. Han L., Gao X., Liao M., Yu X., Zhang R., Liu S., et al. Hygiene practices among young adolescents aged 12-15 years in low- and middle-income countries: a population-based study. *J Glob Health*, 2020. 10(2):020436.

27. Huang H.C., Le N., Battle M., Villasenor J.M., Maule L. Nudging Handwashing among Primary School Students in the Philippines: Evidence from a Cluster Randomized Trial. *Am J Trop Med Hyg*, 2021. 105(6): p. 1806-1815.

28. Irehovbude J., Okoye C.A. Hand hygiene compliance: Bridging the awareness-practice gap in sub-Saharan Africa. *GMS Hygiene and Infection Control*, 2020. 15.

29. Kantzanou M., Karalexi M.A., Vrioni G., Tsakris A. Prevalence of Intestinal Parasitic Infections among Children in Europe over the Last Five Years. *Tropical Medicine and Infectious Disease*, 2021. 6(3): p. 160.

30. Khatoon R., Sachan B., Khan M.A., Srivastava J.P. Impact of school health education program on personal hygiene among school children of Lucknow district. *J Family Med Prim Care*, 2017. 6(1): p. 97-100.

31. Kirpicheva U., Shapiyeva Z. Parasitic Diseases Surveillance in Kazakhstan: Incidence Trends and Future Projections. *Open Forum Infect Dis.*, 2023. 10 (Suppl 2): ofad 500.1226

32. Klar K., et al. Knowledge about Hand Hygiene and Related Infectious Disease Awareness among Primary School Children in Germany. *Children (Basel)*, 2022. 9(2): p. 190.

33. Kouakou J.G.S., et al. Factors influencing personal hygiene among primary schoolchildren in western Côte d'Ivoire. *Journal of Water, Sanitation and Hygiene for Development*, 2021. 11(4): p. 687-692.

34. Kouakou J.G.S., et al. Personal hygiene in schools: retrospective survey in the northern part of Côte d'Ivoire. *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, 2021. 62(1): p. E75.

35. Lewis H.E., Greenland K., Curtis V., Schmidt W.P. Effect of a School-Based Hygiene Behavior Change Campaign on Handwashing with Soap in Bihar, India: Cluster-Randomized Trial. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 2018. 99(4): p. 924-933.

36. Lin A., Ercumen A., Benjamin-Chung J., Arnold B.F., Das S. et al. Effects of water, sanitation, handwashing, and nutritional interventions on child enteric protozoan infections in rural Bangladesh: A cluster-randomized controlled trial. *Clin Infect Dis*, 2018. 67:1515-22.

37. Manandhar P., Chandyo R.K. Hand Washing Knowledge and Practice among School Going Children in Duwakot, Bhaktapur: A Cross Sectional Study. *Journal of Kathmandu Medical College*, 2018. 6: p.110-115.

38. Mbakaya B.C., Lee P.H., Lee R.L. Hand hygiene intervention strategies to reduce diarrhoea and respiratory infections among schoolchildren in developing countries: A systematic review. *Int J Environ Res Public Health*, 2017. 14:371.

39. McMichael C. Water, Sanitation and Hygiene (WASH) in Schools in Low-Income Countries: A Review of Evidence of Impact. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2019. 16(3): p. 359.

40. Melaku A., and Addis T. Handwashing Practices and Associated Factors Among School Children in Kirkos and Akaki Kaliti Sub-Cities, Addis Ababa, Ethiopia. *Environ Health Insights*, 2023. 17: p. 11786302231156299.

41. Mohamed N.A., Jamaluddin T.Z.M.T., et al. Healthy hands: development and evaluation of a knowledge transfer program. *Malaysian Journal of Medicine and Health Sciences*, 2019. 15: p.10-13.

42. Movassagh E., et al. Tracking Dietary Patterns over 20 Years from Childhood through Adolescence into Young Adulthood: The Saskatchewan Pediatric Bone Mineral Accrual Study. *Nutrients*, 2017. 9(9): p. 990.

43. Mushota O., Mathur A., and Pathak A. Effect of school-based educational water, sanitation, and hygiene intervention on student's knowledge in a resource-limited setting. *BMC Public Health*, 2021. 21(1).

44. Novák M., Breznický J., Kompaníková J., Malinová N., Hudečková H. Impact of hand hygiene knowledge on the hand hygiene compliance. *Med Gaz (Zenica)*, 2020. 17(1):194-9.

45. Ogwezy-Ndisika A.O., Solomon T. Knowledge, attitude and practice of hand washing among mothers of children 0 - 59 months of age in Lagos Nigeria. *Universal Journal of Public Health*, 2019. 7: p. 52-58.

46. Okello E., et al. Factors perceived to facilitate or hinder handwashing among primary students: a qualitative assessment of the Mikono Safi intervention schools in NW Tanzania. *BMJ Open*, 2019. 9(11): p. e030947.

47. Pérez Pico A.M., Mingorance Álvarez E., et al. Differences in Hygiene Habits among Children Aged 8 to 11 Years by Type of Schooling. *Children*, 2022. 9(2): p. 129.

48. Pieters M.M., et al. Assessing hand hygiene knowledge, attitudes, and behaviors among Guatemalan primary school students in the context of the COVID-19 pandemic. *BMC Public Health*, 2023. 23(1).
49. Poague KHM., Blanford J.I., Anthonj C. Water, sanitation and hygiene in schools in low-and middle-income countries: a systematic review and implications for the COVID-19 pandemic. *Int J Environ Res Public Health*, 2022. 19(5):3124.
50. Pratinidhi S.A., Haribhakta S.V., Ambike D.A., Bhole O., Kankariya B. Study of knowledge and practices related to handwashing in school going children of a rural community. *International Journal of Contemporary Pediatrics*, 2019. 7: p.24-29.
51. Protocolo del ministerio de educación. Para director o. responsable del espacio de aprendizaje y Coordinador Departamental de Educación Extraescolar. Available from https://aprendoencasayenclase.mineduc.gob.gt/wp-content/uploads/PROTOCOLO_para_el_regreso_a_espacios_de_aprendizaje.pdf (accessed:07.12.2023).
52. Pulimeno M., Piscitelli P., Colazzo S., Colao A., Miani A. School as ideal setting to promote health and wellbeing among young people. *Health Promot Perspect*, 2020. 10(4):316-324.
53. Rahman M.M., et al. Knowledge and Practice of Personal Hygiene among Primary School Students in Dhaka, Bangladesh. *Journal of Pharmaceutical Sciences and Research*, 2019. 11(9): p. 3140-3144.
54. Rajbhandari A.K., et al. Knowledge and practice of personal hygiene among secondary school students of grade nine and ten. *Journal of Patan Academy of Health Sciences*, 2018. 5(2): p. 107-113.
55. Saima Alam S. et al. Assessment of Hand Washing Knowledge and Practice among Primary School Children in Noakhali District. *American Journal of Public Health Research*, 2020. 8: p. 197-201
56. Save the Children: Communication tools - Stop Diarrhea Initiative 2018. Available from http://stopdiarrhoea.in/sites/default/files/all_pdf/SBCC_Flip_card_revised_Bright.PDF (accessed:13.02.2024).
57. Shehmolo M., et al. Magnitude and Factors Associated with Hygiene Practice Among Primary School Children in Mareko District, Southern Ethiopia: A Cross-Sectional Study. *J Multidiscip Healthc*, 2021. 14. p. 311-320.
58. Shekhawat R., et al. Knowledge and practice regarding personal hygiene among students of government schools of Bikaner, Rajasthan. *Age (years)*, 2019. 10(15): p. 628.
59. Siddique M.A., et al. Role of Infrastructure to improve quantity and enhance quality of School Education in Sindh Province of Pakistan. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 2019. 6(3): p.198-206.
60. Solomon E.T., Gari S.R., Kloos H., Alemu B.M. Handwashing effect on diarrheal incidence in children under 5 years old in rural eastern Ethiopia: A cluster randomized controlled trial. *Tropical Medicine and Health*, 2021. 49 (1), 26.
61. Sudjana B.I., Afriandi, Djais J.T. Correlation of personal hygiene knowledge, attitude and practices among school children in sumedang, Indonesia. *Althea Medical Journal*, 2016. 3(4): p. 549- 555.
62. Tamene A., Habte A., Tagesse M., et al. Exploring associations between household environmental factors and handwashing with essential agents in sub-Saharan Africa. *PLoS One*, 2023. 18(6):e0286735.
63. Temitayo I.O., et al. Knowledge and practices of personal hygiene among senior secondary school students of ambassador's college, Ile-Ife, Nigeria. *Texila Int. J. Public Health*, 2016. 4(4): p. 648-660
64. Tengku Jamaluddin., et al. Assessment on Hand Hygiene Knowledge and Practices among Pre-School Children in Klang Valley. *Global Pediatric Health*, 2020. 7: p.1-8
65. Thakadu O.T., Ngwenya B.N., Phaladze N.A., Bolaane B. Sanitation and hygiene practices among primary school learners in Ngamiland district, Botswana. *Physics and Chemistry of the Earth*, 2018. 105: p. 224-230.
66. Torgerson P.R., et al. World Health Organization Estimates of the Global and Regional Disease Burden of 11 Foodborne Parasitic Diseases, 2010: A Data Synthesis. *PLOS Medicine*, 2015. 12(12): p. e1001920.
67. Tortora G., Farronato M., Gaffuri F., et al. Survey of Oral Hygiene Habits and Knowledge among School Children: a cross-sectional study from Italy. *Eur J Paediatr Dent*, 2023. 24(3): p. 194-200.
68. UNICEF 2023 Handwashing. Available from: <https://www.unicef.org/wash/handwashing> (accessed:30.03.2024).
69. UNICEF WASH for school children South Asia report. Available from: https://www.Unicef.org/Wash/Schools/files/UNICEF_WASH_for_School_Children_South_Asia_Report (accessed:15.03.2024).
70. United Nations Children's Fund and World Health Organization, State of the World's Hand Hygiene: A global call to action to make hand hygiene a priority in policy and practice, UNICEF, New York, 2021. Available from https://cdn.who.int/media/docs/default-source/wash-documents/bls21329-uni-state-of-the-world-s-hand-hygiene_who_web--low.pdf?sfvrsn=f500dcf0_11 (accessed:12.01.2024).
71. UN-Water 2023 Handwashing and Hand Hygiene. Available from: <https://www.unwater.org/water-facts/handwashing-and-hand-hygiene> (accessed:30.03.2024).
72. Vally H., et al. The Impact of a School-Based Water, Sanitation and Hygiene Intervention on Knowledge, Practices, and Diarrhoea Rates in the Philippines. *Int J Environ Res Public Health*, 2019. 16(21): p. 4056
73. Wichaidit W., et al. Effect of an equipment-behavior change intervention on handwashing behavior among primary school children in Kenya: the Povu Poa school pilot study. *BMC Public Health*, 2019. 19(1): p. 647.
74. Widyasari V., Prabandari Y.S., and Utarini A. Training intervention to improve hygiene practices in Islamic boarding school in Yogyakarta, Indonesia: A mixed-method study. *PLOS ONE*, 2020. 15(5): p. e0233267.
75. Willmott M., Nicholson A., Busse H., MacArthur G.J., Brookes S., Campbell R. Effectiveness of hand hygiene interventions in reducing illness absence among children in educational settings: a systematic review and meta-analysis. *Arch Dis Child*, 2016. 101(1):42-50.

76. World Health Organization. Children's environmental health. Available from https://www.who.int/health-topics/children-environmental-health#tab=tab_1 (accessed: 04.10.2023).

77. World Health Organization. Global Distribution and Prevalence of Soil Transmitted Helminth Infections. World Health Organization Key Fact Sheet; Geneva, Switzerland: 2020. Available from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/soil-transmitted-helminth-infections> (accessed:16.12.2023).

78. Wu A.G., Lipner S. R. A potential hidden reservoir: The role of nail hygiene in preventing transmission of COVID-19. Journal of the American Academy of Dermatology, 2020.83(3): p. e245-e246.

79. Zhu L., et al. Influencing factors of knowledge, attitude and behavior in children's palliative care among pediatric healthcare workers: a cross-sectional survey in China. BMC Palliative Care, 2023. 22(1).

References: [1-4]

1. Andreeva N.A. Vospitanie kulturno-gigienicheskikh navykov u detei mladshego doshkolnogo vozrasta [Cultural hygiene skills upbringing in younger preschool aged children]. Vestnik Shadrinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta [Journal of Shadrinsk state pedagogical university]. 2019. №4 (44) [Elektronnyi resurs].

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vospitanie-kulturno-gigienicheskikh-navykov-u-detey-mladshego-doshkolnogo-vozrasta> (accessed: 15.01.2024). [in Russian]

2. 2020 zhylda Kazakhstan Respublikasy khalkynyn densaulgy zhane densaulyk saktay uiymdarynyn kyzmety. Zdorov'e naseleniya Respubliki Kazakhstan i deyatel'nost' organizatsiy zdavookhraneniya v 2020 godu: Stat. zhinak. Nur-Sultan. [Public health Republic of Kazakhstan and activities organizations health care in 2020 year]. 2021 41 b. [in Russian - in Kazakh]

3. 2022 zhylda Kazakhstan Respublikasy khalkynyn densaulgy zhane densaulyk saktay uiymdarynyn kyzmety. Zdorov'e naseleniya Respubliki Kazakhstan i deyatel'nost' organizatsiy zdavookhraneniya v 2022 godu: Stat. zhinak. Astana. [Public health Republic of Kazakhstan and activities organizations health care in 2022 year]. 2023. 41 b. [in Russian - in Kazakh]

4. Makarova L.P., Buinov L.G., Plahov N.N. Gigienicheskie osnovy formirovaniya kultury zdorovogo obraza jizni shkolnikov [Hygienic foundations for the formation of culture of healthy lifestyle of schoolchildren]. Gigiena i sanitaria [перевод названия журнала на англ.], 2017. №5 [Elektronnyi resurs]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gigienicheskie-osnovy-formirovaniya-kultury-zdorovogo-obraza-zhizni-shkolnikov> (accessed: 14.01.2024). [in Russian]

Байланыс ақпараты:

Қуандық Ұлпан Ерсұлтанқызы – қоғамдық денсаулық сақтау мамандығының докторанты, «Қарағанды медицина университеті» КеАҚ, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы. Пошта мекенжайы: Қазақстан Республикасы, 100008, Қарағанды қ., Гоголя к., 40. E-mail: KuandykU@qmu.kz; Телефон: +7 707 774 31 74

Омарова Алуа Ораловна - PhD, Өмір туралы ғылымдар институтының ғылыми жұмыс бөлімінің бастығы, «Қарағанды медицина университеті» КеАҚ, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы. Пошта мекенжайы: Қазақстан Республикасы, 100008, Қарағанды қ., Гоголя к., 40. E-mail: OmarovaA@qmu.kz; Телефон: +7 778 867 66 00

Корреспондент-автор:

Омарова Алуа Ораловна - PhD, Өмір туралы ғылымдар институтының ғылыми жұмыс бөлімінің бастығы, «Қарағанды медицина университеті» КеАҚ, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы.

Мекенжайы: Қазақстан Республикасы, 100008, Қарағанды қ., Гоголя к., 40.

E-mail: OmarovaA@qmu.kz

Телефон: +7 778 867 66 00